

ПРОБЛЕМА КРИТИЧНОГО ЗВ'ЯЗКУ ІДЕЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ: соціологічний вимір

Герасіна Людмила Миколаївна, доктор соціологічних наук, професор,
Сахань Олена Миколаївна, кандидат соціологічних наук, доцент
(Національний ун-т «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого»)

В статті розглянуто проблеми взаємозв'язку принципу справедливості, забезпечення прав людини та ефективної соціальної політики; здійснено аналіз громадської думки щодо змісту і специфіки їх реалізації в сучасній Україні за умов реформування. Доводиться, що зміст соціальної політики держави має полягати не стільки у розподілі матеріальних благ, скільки у забезпеченні гідних соціально-правових умов самодіяльності людини, та розбудові дієвого правового механізму реалізації громадянських прав.

Ключові слова: соціальна держава, справедливість, соціальна політика, права людини.

В статье рассматриваются проблемы взаимосвязи принципа справедливости, обеспечения прав человека и эффективной социальной политики; осуществляется анализ общественного мнения относительно содержания и специфики их реализации в современной Украине в условиях реформирования. Доказывается, что содержание социальной политики государства должно заключаться не столько в распределении материальных благ, сколько в обеспечении достойных социально-правовых условий самостоятельности человека, и создании действенного правового механизма реализации гражданских прав.

Ключевые слова: социальное государство, справедливость, социальная политика, права человека.

The problems of intercommunication of principle of justice, providing of human rights and effective social policy are considered in the article; the analysis of public opinion is carried out in relation to maintenance and specific of their realization in modern Ukraine at the terms of reformation. It will be that maintenance of social policy of the state must consist not so much in distributing of material welfares, as in providing of deserving socially legal terms of independent action of man, and alteration of effective legal mechanism of realization of civil laws.

Keywords: social state, justice, social policy, human rights.

Актуальність. Сучасна правова соціальна держава повинна утворювати такий соціально-правовий клімат, коли кожний громадянин має можливість отримати освіту, професію, робоче місце, реалізувати свої прагнення і права, розраховувати на захист життя, честі й гідності, володіти матеріальною й інтелектуальною власністю тощо. Не випадково, розуміння ідеї справедливості в системі людських цінностей пов'язане не тільки з принципами розподілу соціальних благ, а й з реально правовим характером відносин у соціумі.

Мета дослідження полягає в уточненні сутності взаємозв'язку принципу справедливості й сучасної, ефективної соціальної політики, та в здійсненні аналізу громадської думки щодо змісту і особливостей їх реалізації в Україні.

Соціальна політика в розвинутих країнах вже давно стала потужним інструментом зростання якості «людського капіталу», забезпечення їх конкурентоздатності на міжнародній арені, важелем суспільної інтеграції та консолідації нації. Суттєвим чинником є те, яку роль відіграє держава у забезпеченні принципу справедливості в соціальній політиці, наскільки поважаються та дотримуються нею права особистості й громадянина, як співвідносяться дійсне буття людини і стан громадянського суспільства тощо. Згідно думки Л. Вітте, німецького аналітика Фонду Фрідріха Еберта: «Не дивлячись на зростання інституційної диференціації європейських благополучних держав, існує дещо загальне – усвідомлення того, що соціальна справедливість і соціальне вирівнювання можуть піти на користь економічному розвитку, що вони не є чисто витратним чинником. І навпаки, економічний розвиток має сприяти соціальному вирівнюванню» [1, с.6].

У розробці ідей соціальної справедливості й права, як свідчать зарубіжні дослідження, значним є науковий доробок, що належить відомим вченим – представникам філософії права та політології – Р. Нозіку, Ф. Гаєку, Х. Харту, Р. Дарендорфу, О. Хьоффе, Д. Ролзу та ін. У соціолого-правовому контексті проблеми реалізації принципу справедливості, пов'язані з демократизацією українського суспільства, розробляли й вітчизняні вчені, напр.: П.Рабінович, Ю. Тихонравов, Л. Кравченко, Ю. Шемшученко, В. Пазенок, В. Селіванов, О.Скрипнюк, І. Строков, В. Шаповал тощо.

Україна з часів проголошення незалежності декларувала і поступово здійснює розбудову соціальної держави, яка повинна втілювати ідею справедливого розподілу національних багатств, реалізації майнових прав, соціальної підтримки та взаємодопомоги, принципи створення рівних умов і можливостей у реалізації прав та свобод людини та, водночас, рівномірності щодо тягаря реформування суспільства. Тож головне завдання соціальної

політики держави такого типу полягає не стільки у розподілі благ, скільки у забезпеченні соціально-правових умов самодіяльності людини, що здатна створювати ці блага та самостійно піклуватися про себе і своїх близьких.

В українському суспільстві нині за умов проведення не дуже популярних соціально-економічних реформ зростає критична увага до проблем соціальної справедливості, рівності/нерівності, подолання величезної відстані між бідними та багатими, забезпечення не лише формальної рівності у правах (особистих, політичних, економічних, соціокультурних), а передусім – до створення рівних можливостей щодо їх реалізації. Тому, доцільно соціологічним шляхом з'ясувати: як, на думку українців, держава виконує свої функції соціального забезпечення й захисту громадян? А вже потім, відповідним чином вибудовувати національну соціальну модель.

В *емпіричну* статті покладено вторинно використані матеріали репрезентативних, національних соціологічних опитувань з вивчення специфіки ціннісних орієнтацій населення України, проведених Центром «Соціальний моніторинг» та Українським інститутом соціальних досліджень ім. Олександра Яременка (за участю Інституту економіки та прогнозування НАНУ) в межах міжнародних проектів щодо ціннісних орієнтацій громадян – «Europe Values Study» (EVS) та «World Values Survey» (WVS) [2]; а також – дані КСД, проведених соціологічною службою Українського центру економічних і політичних досліджень ім. Олександра Разумкова та відповідні матеріали Європейського соціального дослідження [3].

Посідаючи одне з центральних місць в системі моральних і соціальних цінностей, ідея справедливості виступає фундаментальним критерієм оцінки діяльності держави і суспільства з забезпечення та захисту громадянських й економічних прав людини. Реалізація соціальної справедливості передбачає гарантування кожному члену соціуму певного рівня прав і свобод. Втім, емпіричні опитування щодо ціннісних орієнтацій населення, проведені в межах міжнародних проектів (WVS-1996, WVS-2006), вказують, нажаль, що

представники дорослого, економічно активного населення фіксують тенденцію зниження рівня поваги до прав людини в Україні (Табл.1).

Табл. 1. Динаміка рівня поваги до прав людини*

	1996			2006		
	Поважаються	Не поважаються	Коефіцієнт	Поважаються	Не поважаються	Коеф-т
Серед всього населення	17	79	0,22	16	83	0,19
Серед - економічно активного населення	19	78	0,24	16	84	0,19
За матеріальним станом						
Серед бідних	15	82	0,18	11	89	0,12
Серед середньо забезпечених	23	74	0,31	14	85	0,16
Серед добре забезпечених	21	76	0,27	24	74	0,32
За соціально-трудовим статусом						
Занятий	19	78	0,24	16	83	0,19
Самозайнятий	13	84	0,15	14	84	0,16
Безробітний	22	74	0,29	15	83	0,18
За віковими групами						
18-29	21	77	0,27	15	83	0,18
30-44	19	78	0,24	17	83	0,20
45-60	19	79	0,24	14	85	0,16
61+	16	84	0,19	12	88	0,14

* Синтез відповідей з питання: «Наскільки зараз у нашій країні поважають права людини? Ви відчуваєте, що...: «Права людини дуже поважаються», «Поважаються достатньо», «Не дуже поважаються», «Не поважаються зовсім» (WVS-1996, WVS-2006).

Аналіз результатів таблиці № 1 свідчить, що немає, нажаль, жодної соціальної групи респондентів, в якій би позитивні оцінки брали гору над негативними. За період у десять років співвідношення між респондентами, які відчували повагу до своїх прав, та тими, хто вважає, що їх права не поважають, найбільш змінилось серед: *безробітних*, відповідно у 1996 р. – 0,29, а в 2006 р. лише 0,18; *наймолодшої вікової групи* (18-29 років), у 1996 р.– 0,27, в 2006 р. – лише 0,18; у *середньо забезпечених* – 1996 р. коефіцієнт становив 0,31, а в 2006 р. – 0,16. Таким чином, рівень ціннісного значення прав людини та їх дотримання в Україні прямо корелює з віком, матеріальним забезпеченням опитаних та їх трудовим статусом. Простежується негативна тенденція у

психологічних настроях – це збільшення частки середньо забезпечених осіб і молоді (18-29 років), що розчарувалися у ставленні держави та суспільства до прав і свобод людини. Це може призвести до поширення пасивних, патерналістських настроїв серед найбільш активної частини населення, що в свою чергу закладає підвалини для появи соціально-правового нігілізму й подальшу консервацію нерівних можливостей у виявленні здібностей людей та досягненні їх цілей.

Параметри дотримання певних прав людини і громадянина в Україні свідчать про низький рівень правопорядку, що також суперечить ідеї правової справедливості. За результатами досліджень Українського центру економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова, показник найнижчих оцінок – це дотримання прав людини у соціально-економічній та екологічній галузях, і тенденції погіршення у політичній сфері (лютий-березень 2009, опитано 2012 респондентів у всіх областях України, Києві та АР Крим за вибіркою, що репрезентує доросле населення за основними соціально-демографічними показниками; здійснювалося у 129 населених пунктах, із них 75 міських та 54 сільських поселень) [4].

Таблиця 2. Динаміка дотримання прав людини та громадянина в Україні*

	<i>Трав. 2006</i>	<i>Лют. 2007</i>	<i>Лют. 2008</i>	<i>Бер. 2009</i>	<i>Тенденції</i>
Базові права особистості (право на життя, особисту свободу, свободу слова і переконань, свободу пересування, недоторканість особи, право на таємницю листування тощо)	3,37	3,37	3,49	3,32	Стабільність
Політичні права (право обирати владу та бути обраним, право контролю за представницькими органами влади тощо)	3,08	3,15	3,18	2,77	Зменшення
Соціальні та економічні права (права на працю, достатній життєвий рівень, соціальний захист, право на ведення власного бізнесу тощо)	2,52	2,49	2,71	2,39	Зменшення
Культурні права	3,00	2,94	3,15	3,02	Стабільність
Екологічні права	2,35	2,58	2,61	2,57	Зростання

* Відповідь з питання: «Як Ви оцінюєте в цілому дотримання цих прав в Україні?» (за 5-бал. шкалою, де «1» - права дуже погано дотримуються, «5» - дуже добре); *середнє значення*.

Слід відзначити (за даними табл. 2), що рівень дотримання базових прав особистості та культурних прав з травня 2006 по березень 2009 р. лишався стабільним; також незначне зростання спостерігається відносно рівня реалізації екологічних прав: у 2006 р. середнє значення становило 2,35; відповідно, 2009 р. - 2,57. Водночас, ситуація з дотриманням політичних та соціально-економічних прав реально погіршилась. Кількість респондентів, які вважали, що їх політичні права дотримуються зменшилась з коефіцієнта 3,08 у 2006 р. до лише 2,77 у 2009 р. Нажаль, на думку опитаних, найбільш в Україні погіршилась ситуація з дотриманням соціально-економічних прав людини: якщо в 2006 р. середнє значення становило 2,52, то у 2009 - 2,39. Таким чином, у правовій свідомості економічно активного населення проявились критичні судження, з одного боку, щодо тенденцій зниження міри поваги до прав людини у суспільстві, а з іншого – фіксується низький рівень дотримання соціально-економічних прав державою. На думку українців, державна політика та органи влади, які повинні її реалізовувати, не сприяють розбудові та встановленню соціально-правового механізму реалізації громадянських прав, перше за все, соціально-економічних.

Тому, цікаво проаналізувати деякі відповіді на питання: *Хто, на думку українців, повинен захищати права людини?* Ці емпіричні дані надає КСД, проведене Українським центром економічних і політичних досліджень імені О.Разумкова [4]. Отримані результати свідчать, що більшість респондентів традиційно, як 2006 р., так і 2009 р., відповідно, найбільш покладаються на судові органи (67% та 59%), адвокатів і юристів (57% та 55%). Проте, дещо зменшилась кількість тих, хто вважає, що міліція (57% та 46%) та прокуратура (45% і 40%) повинні забезпечувати захист прав громадянина. Також негативними здаються факти помітного розчарування громадян у здатності профспілок захищати їхні права (у відповідях 2006 р. – 39%, а 2009 – лише 27%), та недовіри до політичних партій щодо виконання цих функцій (2006 р. – 18%, а 2009 – 15%). Також спостерігається тенденція драматичного зменшення частки населення (від 25% - 2006 р. до 15% - 2009 р.), що відчуває на рівні з

державними органами влади відповідальність за порушення прав і свобод людини.

Втім, неухильно зростає кількість респондентів, які вважають, що допомагати людям реалізувати їх права мають неурядові правозахисні організації (у 2006 р. – 22%, 2009 – 24%). Це певним чином свідчить, що поступово визріває активістська тенденція рішучості громадянського суспільства взяти на себе відповідальність за стан прав і свобод особистості (при слабкій довірі державним правозастосовчим органам).

Аналіз соціологічної емпірики, на наш погляд, вказує: у суспільній свідомості українців, з одного боку, роль держави як гаранта прав людини і громадянина поступово нівелюється, з іншого – ще досить незначний досвід і готовність самих громадян бути відповідальними за порушення їхніх прав. Отже, має місце слабкість соціально-правових і юридичних механізмів взаємної відповідальності громадянина та держави, які б відтворювали режим соціальної справедливості та сприяли її практичній реалізації.

Неготовність суспільства та держави до соціального діалогу, до встановлення взаємовигідних правил суспільного життя, які б відповідали інтересам влади, громадян і бізнесу (отже, ідеї справедливості), підтверджують результати вивчення ролі держави в реалізації принципів соціальної політики. В європейському дослідженні цінностей (EVS-2008) респондентам пропонувалось логічне завдання – визначити ступінь згоди між двома протилежними твердженнями: *«Держава має нести більше відповідальності за те, щоб усі громадяни були забезпечені»*, або *«Люди самі повинні нести більше відповідальності за те, щоб себе забезпечити»*.

Тезу про те, що люди мають самі турбуватися про своє соціально-економічне забезпечення підтримали лише 30% усіх опитаних по виборці, а понад третини (34%) економічно активного населення вважають, що від їхніх особистісних зусиль залежить лише рівень матеріального стану. Відносна більшість респондентів схиляється до «патерналістських» настроїв і покладає всю відповідальність на державу - 42% загальної сукупності та 38% опитаних з

економічно активних груп, наймані ж працівники - 37%. Самозайняті громадяни виказують найвищий рівень особистісної відповідальності за своє життя (45%); безробітні ж, навпаки - найменш готові відповідати за нього (28%) і найбільш акцентують на ролі держави (46%) [2]. Отже, специфікою ціннісного виміру українців в цих питаннях постає здебільше пасивність та патерналістські орієнтації.

Але треба зауважити, що сьогодні «патерналізм» - це не лише матеріальна опіка, на яку чекають люди від держави, а також і підтримка свого бізнесу, захист від корупції та всюдозволеності чиновників. Зокрема, результати щорічних соціологічних моніторингів Інституту соціології НАН України дозволяють виявити: хоча частка тих, хто бажав би жити у суспільстві соціальної рівності порівняно з 1999 р. зросла на 7%, проте, абсолютна більшість опитаних 2009 р. (74,2%), вважають найважливішим для обстоювання своїх інтересів «рівність усіх перед законом» [5, с.516]. Тобто, сучасні українці вже не сприймають соціальну рівність як «зрівнялівку» через гарантовану соціальну допомогу, а скоріше - як «рівність шансів», що надається та забезпечується законом і державою.

Аналіз регіональних особливостей щодо соціально-економічної самореалізації громадян показує: *активну* життєву позицію на Півдні зазначили - 39 %, на Заході - 37%, у східному регіоні - 34%, центрально-північному - 27%; прихильники ж «*патерналізму*» складають - 43% на Заході, 40% у центрально-північному регіоні, 38% на Сході, 33% на Півдні. Отже, формується висновок, що у центрально-північних областях України щодо соціально-економічної самодіяльності переважає більш пасивна позиція населення, у південному регіоні – найбільш активна, на Сході й Заході – певний баланс. Тож, позицію масових очікувань постійної присутності держави в соціальній сфері можна розглядати більш як прояв специфіки вітчизняної соціокультурної моделі взаємин держави, соціуму та особистості, ніж як виявлення патерналізму в чистому вигляді.

Висновки. Таким чином, в українському суспільстві щодо реалізації принципу справедливості у правовій та соціально-економічній сферах, які нині реформуються, переважає думка, що відповідальність в цьому процесі мають збалансовано поділяти як держава, так і соціум. Але на думку українців, державні органи влади, які мають реалізовувати соціальну політику, поки що не сприяють розбудові дієвого соціально-правового механізму реалізації громадянських прав, передусім соціально-економічних, що підтверджується зниженням рівня дотримання прав людини в Україні.

З точки зору респондентів, домінуюча роль у реалізації соціальної політики і реформ залишається в державі, яка «відповідає за все»; втім ними визнається певна соціальна диференціація людей за умов справедливої оцінки їх праці та рівної можливості самореалізації конституційних прав. Такі уявлення стосовно ролі держави пов'язані з особливостями традиційної соціокультурної «моделі» взаємовідносин держави, суспільства та особистості, яка домінує в національній свідомості. Ця ієрархія відносин має комунітарний характер і передбачає, що інтереси суспільства, народу та держави є пріоритетнішими за інтереси окремих особистостей.

Література:

1. *Vitme* Лотар, Фонд им. Фридриха Эберта «Европейская социальная модель и социальная сплоченность: какую роль играет ЕС?» // Аналитический вестник № 6 (294): Серия: Основные проблемы социального развития России–94: «Социальная модель государства: выбор современной России и опыт стран Европы. – М., 2006. – С. 5–10.
2. Міжнародний дослідницький проект «World Values Survey» - 1996; 2006; міжнародний дослідницький проект «Europe Values Survey» - 1999; 2008 [*«Ціннісні орієнтації населення – 1996»*: вибіркова сукупність 2811 респондентів віком від 18 р.і старші; *«Ціннісні орієнтації населення – 2006»*: вибіркова сукупність 2032 респондентів від 18 р. - реалізовані в межах міжнародного проекту «World Values Survey»; *«Ціннісні орієнтації населення – 1999»*: вибіркова сукупність 1195 респондентів від 18 і старші, *«Ціннісні орієнтації населення – 2008»*: вибіркова сукупність 1507 респондентів від 18, які є складовою проекту «Europe Values Survey». Для посилань використано: **WVS-1996, EVS-1999, WVS-2006, EVS-2008**]. Джерело доступу: <http://www.uceps.org/ukr/index.php>
3. Міжнародний дослідницький проект «Європейське соціальне дослідження» (*European Social Survey*)» - 2009. [Масив даних складається з результатів всеукраїнського опитування, проведеного в рамках четвертої хвилі міжнародного проекту «Європейське соціальне дослідження» (*European Social Survey*). Всеукраїнська репрезентативна вибірка складає 1845 респондентів (макс. випадкова похибка складає 2,3% без урахування дизайн-ефекту). Польовий етап збору даних проходив у березні-квітні 2009 р.]
4. Джерело доступу: <http://www.uceps.org/ukr/index.php>
5. *Національне щорічне моніторингове опитування 2009 р.* // Громадська думка в Україні. – 2009.

